

Ana Ješe Perković¹

Transnacionalni družbeni prostori potomcev Bosanskih priseljencev v Sloveniji

POVZETEK: Članek povzema temo transnacionalnih družbenih prostorov, obravnavano v raziskavi dejavnosti potomcev priseljencev. V tej kvalitativni raziskavi smo izvedli intervjuje s potomci priseljske skupnosti iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji, s katerimi smo raziskali, kako ohranjajo transnacionalne vezi s širšo sorodstveno mrežo ter kako izkoriščajo prednosti teh omrežij. S pomočjo odlomkov iz intervjujev predstavljamo mehanizem recipročnosti, vključenost potomcev v institucionalno, organizacijsko in poslovno sodelovanje znotraj širše transnacionalne mreže ter načine komuniciranja s transnacionalno sorodstveno skupino.

Ključne besede: transnacionalni družbeni prostori, priseljenci, potomci, Bosna in Hercegovina, Slovenija

ABSTRACT: The article explores the concept of transnational social spaces through a study of the activities and lived experiences of the descendants of immigrants. In this qualitative research, we conducted interviews with descendants of the immigrant community from Bosnia and Herzegovina in Slovenia, through which we explored how they maintain transnational ties with their extended kinship network and how they take advantage of the benefits of these networks. With the help of excerpts from the interviews, we present the mechanism of reciprocity, the involvement of descendants in institutional, organizational, and business cooperation within the broader transnational network, as well as the ways of communicating with the transnational kinship group.

Keywords: Transnational Social Spaces; Immigrants; Descendants; Bosnia and Herzegovina; Slovenia

¹ Ana Ješe Perković je docentka in raziskovalka na Oddelku za sociologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Email: ana.jeseperkovic@ff.uni-lj.si

Uvod²

Politične entitete na Balkanu so ljudi združevale in razdruževale, meje so se pogosto spreminjale, zato se je lahko status »prebivalca« zelo hitro spremenil v »priseljenca«. Vzorci mobilnosti so se oblikovali že med notranjimi migracijami v Jugoslaviji. V šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je prišlo do množičnega priseljevanja iz Bosne in Hercegovine (BiH) v Slovenijo, zlasti v razvijajoča se industrijska središča (Malačič 2008). Z življenjem v pluri-lokalnih prostorih med Slovenijo in BiH so ti notranji priseljenci tlakovali pot dejavnostim, ki so pozneje postale transnacionalne.

Leta 1991 je Slovenija razglasila neodvisnost in z novimi nacionalnimi mejami se je spremenila tudi terminologija. Notranji priseljenci so postali mednarodni migranti, njihove mentalne predstave pa so se morale prilagoditi novim politikam pripadnosti, državljanstva in meja. Sorodstvene skupine so dobile transnacionalni značaj, ki je danes zaradi novih komunikacijskih tehnologij še izrazitejši.

Priseljenci imajo običajno neposredno osebno izkušnjo življenja v državi izvora, njihova komunikacija z domovino pa pogosto odraža globoko in intimno razumevanje tamkajšnjih razmer. Nasprotno pa imajo njihovi potomci omejeno ali nobene neposredne osebne izkušnje življenja v domovini svojih staršev. Njihova povezanost z državo izvora je pogosto posredovana in oblikovana skozi izkušnje ter pripovedi njihovih priseljenih prednikov. Kljub temu potomci uporabljajo omrežje »transnacionalne sorodstvene skupine« (Faist 2000), da dostopajo do socialnega in ekonomskega kapitala.

V naši kvalitativni raziskavi smo izvedli intervjuje s potomci priseljske skupnosti iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Cilj naše raziskave je bil ugotoviti, kakšno povezanost ohranjajo potomci priseljencev s širšo mrežo sorodnikov in prijateljev iz Bosne in Hercegovine, s širšo mrežo migrantov ter ali sodelujejo preko institucij in organizacij. Proučevali

² Ta raziskava je bila izvedena v okviru raziskovalnega programa »Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije« (P6-0194, 2019–2024), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Članek je bil prvotno objavljen v angleškem jeziku v reviji Razprave in gradiva decembra 2024. Za objavo v reviji Monitor ISH je bil preveden v slovenski jezik in prirejen.

smo, kako potomci migrantov sodelujejo pri ustvarjanju transnacionalnih družbenih prostorov.

Uporabili smo kvalitativno metodo polstrukturiranih intervjujev. Z izseki iz teh intervjujev predstavljamo »mehanizem recipročnosti« (Faist 2000), vključenost potomcev v institucionalno, organizacijsko in poslovno sodelovanje s sorodstvenimi skupinami ter načine komunikacije na daljavo. S tem prispevkom želimo prispevati k raziskovanju transnacionalnih družbenih prostorov potomcev priseljencev, s poudarkom na potomcih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji.

Teoretski okvir in pregled literature

V prvem delu tega poglavja predstavljamo glavne koncepte in teoretski okvir, ki smo jih uporabili v naši raziskavi ter pri interpretaciji rezultatov. Osrednji konceptualni okvir smo zasnovali na delu Thomasa Faista (2000), ki velja za enega glavnih teoretikov koncepta transnacionalnih družbenih prostorov. V drugem delu poglavja podajamo kratek pregled slovenskih akademskih raziskav, povezanih z migracijami iz nekdanje Jugoslavije v Slovenijo.

S pojavom študij globalizacije se je razvila teorija transnacionalnih migracij in transnacionalizma, ki uvaja koncept transnacionalnih družbenih prostorov. Temelji na teoriji mrežnih migracij in sistemski teoriji migracij (Kurekova 2010, 5–6). Dolgo časa je vladalo prepričanje, da je ohranjanje stikov z lastno skupnostjo v državi izvora ovira za priseljence v državi priselitve, saj naj bi oviralo njihovo integracijo v priseljsko družbo. V tistem času so migracijske vzorce dojemali kot imigracija – prilagoditev – integracija, torej kot gibanje med dvema stabilnima skupnostma (Morokvasić 2008, 8). Vendar se je s teorijami transnacionalizma začela oblikovati nova perspektiva, ki te vezi dojema kot dragocene, saj omogočajo izmenjave, družbene inovacije in transformacijo (ibid.). Sprva so se teoretiki soočali s težavo poimenovanja tega pojava. Basch et al. (1994, 8) so transnacionalizem opredelili kot:

proces, preko katerega priseljenci ustvarjajo in ohranjajo večplastne družbene odnose, ki povezujejo družbe izvora in naselitve. Te procese imenujemo transnacionalizem, da poudarimo, kako številni priseljenci danes gradijo družbena polja, ki presegajo geografske, kulturne in politične meje [...]. Ključni element [...] je množica vpletenosti, ki jih

transmigranti ohranjajo tako v izvorni kot v priselitveni družbi. Še vedno iščemo jezik, s katerim bi opisali te družbene položaje.

Leta 1996 je Manuel Castells zapisal, »ker naša družba doživlja strukturne transformacije, je razumljivo predpostaviti, da se trenutno pojavljajo nove prostorske oblike in procesi« (1996, 410). Koncept transnacionalnih družbenih prostorov naslavlja prav te transformacije. Basch et al. (1994) trdijo, da se transnacionalni družbeni prostori ustvarjajo skozi družbena omrežja in odnose, ki segajo prek nacionalnih meja. Poudarjajo, da teh prostorov ne oblikujejo zgolj migracije, temveč tudi zgodovinski, ekonomski in politični dejavniki. Thomas Faist (2000, 191) opredeli transnacionalne družbene prostore kot »kombinacije vezi, položajev v omrežjih in organizacij, ki presegajo meje več držav«. ³ Te prostore je mogoče vzdrževati na različne načine – s tehnologijo, potovanji ali kulturno izmenjavo.

Faist (2000, 195) identificira tri glavne mehanizme, ki spodbujajo transnacionalizacijo: a) recipročnost v majhnih skupinah, b) izmenjava v krogotokih in c) solidarnost v skupnostih. Na podlagi teh mehanizmov razvrsti transnacionalne družbene prostore v tri tipe: a) transnacionalne sorodstvene skupine, b) transnacionalni krogotoki in c) transnacionalne skupnosti ⁴ (ibid.). Transnacionalni družbeni prostori lahko priseljencem in njihovim potomcem nudijo občutek pripadnosti in identitete ter priložnosti za družbeno in kulturno izmenjavo in sodelovanje. »Ti prostori označujejo dinamične družbene procese, ne statične predstave vezi in položajev« (ibid., 191).

Danes večina raziskav o migracijah opozarja na pomen kontinuitete migracijske izkušnje. Božić in Kuti (2016) ugotavljata, da migrantske mreže v nekdanji Jugoslaviji dolgo niso bile v središču pozornosti družboslovja – raziskave so se osredotočale predvsem na migracijske tokove in težave

3 Faist (1998) je začel razvijati teoretski okvir na podlagi študije primera Turkov, ki so živeli v Nemčiji in bili dejavni na gospodarskem, političnem ali kulturnem področju v Turčiji.

4 V teoretskem okviru transnacionalnih družbenih prostorov Faist (2000, 195–196) definira diaspore kot transnacionalne skupnosti, ki predstavljajo tretjo raven povezanosti med »mednarodnimi selivci (angl. *movers*) in tistimi, ki ostanejo (angl. *stayers*)«. Te skupnosti so povezane »z gostimi in močnimi družbenimi ter simbolnimi vezmi skozi čas in prostor«. Ključni pogoj za diasporo je, »da se skupnosti brez prostorske bližine povežejo prek recipročnosti in solidarnosti ter dosežejo visoko stopnjo družbene kohezije in skupen repertoar simbolnih ter kolektivnih reprezentacij«. (ibid.) »Diaspore lahko imenujemo transnacionalne skupnosti le, če člani razvijajo tudi pomembne družbene in simbolne vezi z državo sprejemnico« (ibid., 197).

postsocialističnega prehoda. V zadnjih letih pa so različni avtorji (Čudić et al. 2023; Savić-Bojanić in Jevtić 2022; Dimova in Wolff 2015; Babić 2013) proučevali migracijske procese in migrante iz Bosne in Hercegovine. Emir-hafizović et al. (2013) na primer obravnavajo migracije iz BiH v različne države – od ZDA, Norveške, Švice, Nemčije, Avstrije do Slovenije.

Slovenski raziskovalni prostor prav tako ponuja nabor raziskav o bosanskih migrantih. Raziskave o bosanskih priseljencih in njihovih potomcih v Sloveniji vključujejo študijo Silve Mežnarić (1986) *Bosanci: A kuda idu Slovenci nedeljom*, ki je bila prva celostna raziskava bosanskih, takrat še notranjih priseljencev. Intervjuvala je Bosance v Sloveniji in proučevala njihove navade v vsakdanjem življenju. V letih 2000–2001 sta Dekleva in Razpotnik (2013) izvedla raziskavo o mladih potomcih migrantov iz nekdanje Jugoslavije v Sloveniji, s poudarkom na delinkvenci in nasilju. Druga študija se je osredotočila na demografski vidik migracij v Slovenijo: *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni* (Josipovič in Serafin 2006). Mateja Sedmak (2018) se je v svojem članku posvetila mladim potomkam priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, njihovi identiteti in kritiki poenostavljenega razumevanja kulturne asimilacije. Cukut Krilić (2009) je v monografiji *Spol in migracija* podrobno pregledala literaturo o ženskih migracijah v Sloveniji, med drugim pa omenja tudi raziskave Špele Kalčić o oblačilnih praksah bošnjaških moških in žensk v Sloveniji ter raziskavi Natalije Vrečer (2007) in Hazemine Đonlić (2003) o izkušnjah prisilnih migrantov iz BiH. Barbara Gornik (2020) obravnava otroku prijazen pristop k integraciji otrok migrantov in razpravlja o načelih takega pristopa v oblikovanju politik. Zorana Medarić (2024) pa se loteva vprašanja vključevanja priseljenjskih otrok (tudi iz BiH) preko rabe jezika v slovenskih šolah. Pričujoči članek zapolnjuje vrzel in prispeva k razvoju raziskovalnega polja o transnacionalnih družbenih prostorih priseljencev.

Spreminjanje meja: od notranjih do mednarodnih migracij

Za umestitev naše raziskave v širši kontekst je treba na kratko predstaviti zgodovino notranjih migracij v Jugoslaviji. Del te zgodovine so bili starši naših sogovornikov, kar je prispevalo k današnji povezanosti njihovih otrok s širšim migrantskim omrežjem.

Delovne migracije v Slovenijo so bile tradicionalno najštevilnejše iz Bosne in Hercegovine, pri čemer sta bili najštevilnejši dve etnični skupnosti:

Bošnjaki in bosanski Srbi. Čeprav sta bili ozemlji Bosne in Hercegovine ter Slovenije pod isto oblastjo že od konca 19. stoletja, ko je BiH prešla pod Avstro-Ogrsko, je do večjega priliva bosanskih priseljencev v Slovenijo prišlo šele po drugi svetovni vojni. Komunistično vodstvo je ugotovilo, da dela prebivalstva ni mogoče vključiti na trg dela, zato so odprli državne meje za več sto tisoč migrantov (Božić in Kuti 2016, 415). Migracije delavcev iz Jugoslavije v druge evropske države so sprožile obsežnejše preseljevanje znotraj Jugoslavije. Gospodarski razvoj je močno vplival tako na notranje kot zunanje migracije, pa tudi na oblikovanje pluri-lokalnih družbenih prostorov znotraj in onkraj meja Jugoslavije (ibid., 412).

Migracijski tokovi znotraj Jugoslavije so bili intenzivni, saj je država omogočala prosto gibanje delavcev, ki so bili usmerjeni v različne dele države glede na stopnjo razvitosti posamezne republike (Malačič 2008, 46). Delavci iz Slovenije, ki so odšli v Nemčijo, so za seboj pustili prazna delovna mesta, medtem ko je močna industrializacija Slovenije ustvarila potrebo po novi delovni sili, ki je večinoma prihajala iz manj razvitih podeželskih območij po Jugoslaviji. Tok migracij v Slovenijo je bil predvsem posledica industrijskega gospodarskega razvoja, ki je bil najintenzivnejši v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja (Kržišnik Bukić 2010, 502). Za potrebe nekvalificirane ali polkvalificirane delovne sile v industrijskih središčih Slovenije (kot npr. Jesenice in Velenje) so v Slovenijo prihajali delavci s svojimi družinami. Najštevilnejši so bili delavci iz Bosne in Hercegovine, med njimi največ Bošnjakov in Srbov (ibid.). Upravne meje med republikami Jugoslavije niso predstavljale »ovire za razvoj večplastnih in prepletenih družbenih vezi ter pluri-lokalnih omrežij« (Božić in Kuti 2016, 412). »Komunistična partija je spodbujala vezi med različnimi etničnimi skupinami in vzpostavljala družbene vezi med mladimi iz vseh republik na podlagi ideologije 'bratstva in enotnosti'. Družbeni prostori so se čez meje republik oblikovali zlasti med pripadniki iste etnične skupine. [...] Ti prostori so bili in deloma še vedno so vzdržljiva omrežja izmenjave in podpore, ne glede na državne meje« (ibid.).

Razpad Jugoslavije leta 1991 je povzročil nastanek novih mednarodnih meja ter nove politike pripadnosti in izključevanja. Nova politična realnost je notranje priseljence postavila v nov položaj – postali so transnacionalni migranti in niso več imeli državljanstva države, v kateri so prebi-

vali. Z novimi nacionalnimi mejami se je spremenila tudi terminologija, a vzorci so ostali podobni. »Nove« manjšine so začele ustanavljati društva in nevladne organizacije, da bi se organizirale in institucionalizirale svoja omrežja (Medvešek et al. 2023, 218).

Etnične skupine iz nekdanje Jugoslavije v Sloveniji še niso priznane kot avtohtone narodne manjšine. Kržišnik Bukič (2014, 151) jih poimenuje kot »neustavne narodne manjšine«. Te skupnosti si prizadevajo za priznanje, vendar je slovenska država doslej naredila le majhen korak v tej smeri. Leta 2011 je Državni zbor sprejel Deklaracijo RS o položaju narodnih skupnosti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji. Šele leta 2024 pa je Državni zbor potrdil Zakon o uresničevanju kulturnih pravic pripadnikov narodnih skupnosti narodov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije v Republiki Sloveniji, ki predvideva tudi finančno podporo društvom in kulturnim organizacijam teh skupnosti v Sloveniji.⁵

Najbolj vidna oblika uradno organizirane in priznane skupnosti je verska. Bošnjaki in Srbi so registrirali svoje verske skupnosti (muslimansko in pravoslavno), v okviru katerih se organizirajo kot skupnost, ohranjajo transnacionalne vezi z domovino in migrantskimi skupnostmi po svetu ter prejema-jo finančno podporo slovenske države, a nimajo političnega vpliva.

Metodologija

V naši raziskavi se osredotočamo na potomce priseljencev iz Bosne in Hercegovine, ki živijo v Sloveniji, t. i. drugo generacijo. Cilj raziskave je bil razumeti naravo njihove povezanosti s »prostorsko mobilnimi in nemobilnimi osebami« (Faist 2000, 192) znotraj širših migrantskih mrež, ali sodelujejo s širšo sorodstveno skupino ali celo v transnacionalnih krogotokih

5 Tretji člen tega zakona pravi: »(1) Kulturne pravice pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS obsegajo pravico do ohranjanja in razvoja identitete, pravico do gojenja kulture, pravico do ohranjanja kulturne dediščine na ozemlju Republike Slovenije, pravico do ohranjanja lastne kulturne in družbene zgodovine, pravico do uporabe maternega jezika in pisave, pravico do ustvarjanja in razširjanja medijskih programskih vsebin, pravico do lastnega založništva in druge kulturne pravice ter se uresničujejo s projekti pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS. (2) Kulturne pravice iz prejšnjega odstavka se zagotavljajo z namenom ohranjanja in razvoja narodnostne identitete pripadnikov narodov nekdanje SFRJ v RS ter utrjevanja zavesti vseh drugih prebivalcev Republike Slovenije o njihovi prisotnosti in delovanju v družbi, zagotavljanja njihove enakopravne vključenosti v družbi, spodbujanja medkulturnega dialoga, ohranjanja strpnosti ter razvijanja sožitja vseh prebivalcev Republike Slovenije.« (PISRS)

na gospodarskem, kulturnem ali družbenem področju ter ugotoviti, ali ti potomci sodelujejo pri oblikovanju transnacionalnih družbenih prostorov.

Uporabili smo kvalitativno raziskovalno metodo z uporabo polstrukturiranih intervjujev. Pripravljena vprašanja so služila kot osnovna struktura pogovorov, njihov vrstni red in poudarke pa smo prilagajali glede na odgovore sogovornikov. Intervjuji so bili izvedeni v letih 2020 in 2021. Zaradi omejitev, povezanih s covid-19, je bilo osem intervjujev izvedenih osebno, vsak pa je trajal dve uri ali več, medtem ko so bili štirje izvedeni prek spleta (Zoom) in so bili krajši, saj je bilo zaradi pomanjkanja osebnega stika vzdušje manj sproščeno, odgovori pa bolj jedrnat. Intervjuvancem je bila zagotovljena anonimnost. V intervjujih niso bili zbrani osebni podatki. Za zagotovitev anonimnosti smo našim sogovornikom v nadaljnji analizi dodelili izmišljena imena. Udeleženci so bili obveščeni o namenu raziskave, prostovoljni udeležbi, pravici do odstopa ter zaupnosti. Vsi intervjuji so bili izvedeni v slovenščini, zvočno posneti, prepisani in varno shranjeni.

Čeprav je vzorec sogovornikov majhen, smo stremeli k notranji heterogenosti. Uporabili smo metodo snežne kepe za iskanje sogovornikov iz Bosne in Hercegovine, pri čemer smo začeli z osebnimi stiki, ki so privedli do dodatnih udeležencev. Poleg tega smo se udeležili dogodka, ki sta ga organizirala Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije v Sloveniji (ExYumco) in časopis Dnevnik, kjer so bili prisotni predstavniki srbskih in bošnjaških društev, kar nam je omogočilo nadaljnje kontakte za intervjuje.⁶ Sogovorniki se razlikujejo po spolu, starosti, izobrazbi, etničnem poreklu (bosanski Srbi in Bošnjaki) ter veri (pravoslavni, muslimani, ateisti). Najmlajši sogovornik je bil star 32 let, najstarejši 57 let, povprečna starost pa je bila 41,5 leta. Med dvanajstimi sogovorniki je bilo devet žensk in trije moški. Upoštevali smo tudi geografsko raznolikost znotraj Slovenije in izbrali sogovornike iz Ljubljane, Jesenic, Velenja in Mengša; prva tri mesta so bila glavni industrijski centri že od 60.

6 Zavedamo se, da je bosanska identiteta večplastna in zajema več etničnih identitet. Kljub temu smo se odločili opraviti intervjuje s predstavniki dveh etničnih skupin: Bošnjaki in bosanskimi Srbi. Eden od razlogov za to odločitev je dejstvo, da so po uradnih podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) priseljenci iz Bosne in Hercegovine obravnavani kot enotna skupina, zaradi česar iz podatkov ni mogoče razbrati njihove etnične pripadnosti.

let prejšnjega stoletja, kamor se je priselilo največ priseljencev iz BiH. Vsi sogovorniki so potomci ekonomskih priseljencev iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišli med letoma 1960 in 1990 v času Jugoslavije. Osredotočili smo se na potomce ekonomskih priseljencev zaradi primerljivosti, analizo beguncev iz vojne v 90. letih pa smo pustili za prihodnje raziskave. Čeprav sogovorniki ne predstavljajo enotne generacije zaradi časovnega razpona med njimi, so si njihovi starši delili enako ekonomsko motivacijo za selitev v Slovenijo: boljše življenje.

Pri analizi intervjujev smo se oprli na metodo »tematske analize« (Maguier in Delahunt, 2017), s pomočjo smo identificirali vzorce oziroma teme znotraj kvalitativnih podatkov. Tematska analiza je metoda in ne metodologija, kar pomeni, da ni vezana na nobeno partikularno epistemološko ali teoretsko perspektivo. Cilj tematske analize je prepoznati teme, tj. vzorce v podatkih, ki so pomembni ali zanimivi, ter te teme uporabiti za obravnavo raziskovalnega vprašanja (ibid.). Pri naši analizi podatkov smo identificirali tri glavne teme, ki so se pojavljale ter ponavljale pri vseh naših intervjujih: 1. Recipročnost: socialna in ekonomska podpora, 2. Institucionalno sodelovanje preko kulturnih društev, 3. Komunikacija in sodobna tehnologija. S pomočjo teh tem smo raziskovali ustvarjanje in ohranjanje transnacionalnih družbenih prostorov pri bosanskih potomcih.

Transnacionalni družbeni prostori in potomci bosanskih priseljencev

Glede na močno priseljensko tradicijo, politične okoliščine in dejstvo, da so Bosanci danes največja skupina priseljencev v Sloveniji, smo predpostavljali, da Bosanci v Sloveniji ustvarjajo in ohranjajo transnacionalne družbene prostore s pripadniki iste skupine na različnih lokacijah. Vendar pa moramo upoštevati, da iz Bosne in Hercegovine izhaja več različnih etničnih skupin in da se transnacionalni družbeni prostori oblikujejo znotraj posameznih etničnih skupin. V naših intervjujih smo se osredotočili na potomce različnih etničnih skupin iz Bosne, predvsem Bošnjakov in Srbov.⁷ Ugotovili smo, da ohranjajo vezi s transnacionalno sorodstveno

⁷ Naš vzorec intervjuvancev je premajhen, da bi lahko primerjali prakse Bošnjakov in bosanskih Srbov. Čeprav večjih razlik v delovanju nismo zaznali.

skupino in širšim migrantskim omrežjem. Večina sodeluje v socialnih in kulturnih dejavnostih, kot je članstvo v kulturnih in športnih društvih, povezanih z Bosno in Hercegovino. Le redki sodelujejo v gospodarskih dejavnostih, predvsem z nudenjem pomoči tistim, ki želijo priti v Slovenijo in najti zaposlitev. Nihče izmed naših sogovornikov ni politično aktiven v Bosni in Hercegovini, vendar pa preko kulturnih društev sodelujejo v političnem diskurzu v Sloveniji, predvsem z zagovarjanjem večjih pravic za etnične skupine iz nekdanje Jugoslavije (Kržišnik Bukić 2014).

Recipročnost: socialna in ekonomska podpora

Glavni razlog za selitev Bosancev v Slovenijo v času Jugoslavije so bile predvsem gospodarske koristi. Poleg izboljšanja lastnega življenja in življenja svojih otrok so finančno pomagali tudi družini, ki je ostala v Bosni in Hercegovini (prostorsko nemobilnim osebam). Prisotna je bila »družbena izmenjava v obliki medsebojnih obveznosti in pričakovanj akterjev« (Faist 2000, 192). Recipročnost kot družbena norma se je izvajala in ostaja prisotna tudi pri potomcih v Sloveniji. Potomci pomagajo članom svoje mreže, zlasti kadar ti želijo migrirati v Slovenijo, obenem pa imajo tudi sami koristi od te mreže, na primer informacije pri iskanju novih delavcev, poslovnih priložnosti v Bosni in Hercegovini ali pri ohranjanju svoje kulture v Sloveniji.

Naši sogovorniki so posebej izpostavili obdobje po razpadu Jugoslavije, v času vojne v Bosni in Hercegovini, ko se je komunikacija z mrežo Bosancev močno okrepila. Migrantske skupnosti v Sloveniji so takrat nudile ogromno pomoč beguncem in gostile številne družinske člane in prijatelje. Amila se spominja: »Ko je bila vojna, sem imela tukaj begunce. Joj, koliko jih je bilo!«

Pomoč skupnostim v Bosni in Hercegovini se nadaljuje še danes, v različnih oblikah – od finančne do socialne. Večina sogovornikov je omenila pomoč pri pridobivanju delovnih dovoljenj in druge dokumentacije za stalno prebivanje. Solidarnost z novimi priseljenci v Slovenijo je velika, kot pravi Samir: »Dosti pomagamo, ne poznajo vseh zakonov, zato jim razložimo, moraš to narediti pa tko. Recimo v podjetju, kjer jaz delam, jih je iz moje vasi sigurno prišlo enih pet, ki sem jih jaz vse zaposlil. Vsi so prišli iz Bosne. Delali so preko študenta in se vpisali v šolo.«

Leila se spominja, kako je pomagala priseljencem iz Bosne: »Deset let sem delala v podjetju, ki je potrebovalo delavce. Pripravili smo vso dokumentacijo. Pomagali smo sorodnikom, znancem in naprej. Povezali smo se z Zavodom za zaposlovanje iz Bosne in poslali so tiste, ki so bili pripravljeni delati.«

To je bil poslovni pristop podjetja, kjer je delala Leila, vendar je najprej pomagala sorodstvu in jim ponudila delo v Sloveniji. Šele ko je izčrpala vse osebne stike, se je podjetje obrnilo na Zavod za zaposlovanje v BiH.

Samir pomaga tudi s pošiljanjem denarja v BiH:

»Pomagamo [stricu], ima dva otroka. Stric je vojni invalid. Ne more delati, ima ženo in dva otroka. Mali hodi dol v šolo, je tudi odličen učenec, gre v medicinsko šolo. Jaz in bratranec, ki je iz Grosuplja, mu vsak mesec pošljeva po 100 EUR, da ima za stroške. Ker vem, da stric ne zmore, ima premajhen penzion – 300 mark, to je 150 EUR, tako da ga mi šolamo in mu pomagamo, da konča to šolo, ker mu gre dobro.«

Institucionalizirana solidarnost se odvija preko organizacij v Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Asja je novim priseljencem iz BiH pomagala preko društva, ki ga je soustanovila v Velenju:

V društvu smo imeli zelo velike cilje tudi glede pomoči ekonomskim emigrantov iz Bosne. Takrat je bila Slovenija še v zlati dobi, ko je ekonomsko cvetela, zaposlovanje je bilo na vrhuncu. Takrat je ogromno teh delavcev emigrantov začelo v Sloveniji delati. Smo pa pri tem videli tudi razna izkoriščanja, npr. pri izpolnjevanju vizumov, ki so kar naenkrat »koštali«. Takrat so bili še aktualni vizumi, na podlagi katerih so izdajali delovna dovoljenja. Zdaj je to postalo enotno. [...] Mi v društvu smo se odločili, da naredimo mini biro delavnico, na kateri bi vse te ljudi naučili, da sami izpolnjujejo formularje, da ne bi vsakih šest mesecev ali kadarkoli jim ti vizumi potečejo, ponovno plačevali. Na koncu to ni bila več delavnica, smo bili kar biro, na katerega so ljudje prihajali in smo mi izpolnjevali formularje.

Asja tudi pojasnjuje, da so ti delavci po nekaj letih pripeljali svoje družine v Slovenijo, njihovo društvo pa jim je pomagalo pri vključevanju v lokalno okolje: »[...] te družine sprejeli v naše okolje. Jim razkazali mesto, jim pokazali osnovne institucije, na katere se bodo morali obračati. Po navadi smo

šli z njimi na prve pogovore ob vpisu otroka v šolo ali v vrtec. Potem smo jih kako leto spremljali oziroma so se oni na nas obračali s prošnjami po informacijah ali pa recimo za pomoč pri pisanju oziroma pri prevajanju.«

Te mreže svojim članom omogočajo dostop do več »ekonomskega, človeškega in socialnega kapitala« (Faist 2000, 193), pri čemer je število oseb v mreži, ki so pripravljene ali dolžne pomagati, ključno. »Informacije so prav tako koristne« (ibid.), in večja kot je mreža, več koristi nudi.

Opazili smo tudi sledi gospodarskega sodelovanja med potomci bosanskih priseljencev in poslovno skupnostjo v Bosni in Hercegovini. BiH je četrta najpomembnejša trgovinska partnerica Slovenije tako po izvozu kot po uvozu (Izvozno okno⁸). Veliko podjetij, ki poslujejo z BiH, je v lasti pripadnikov bosanske skupnosti v Sloveniji. Ena izmed naših sogovornic ima podjetje, ki uvaža izdelke iz BiH v Slovenijo, pri čemer uporablja svoje sorodstvene povezave v Bosni za uspešno poslovanje. Podjetniki pogosto izkoriščajo prednosti, ki jih imajo zaradi poznavanja obeh držav, kot so znanje jezika, mreže prijateljev in znancev v izvorni državi, kar vse omogoča lažji vstop na tržišče (ibid., 195).

Institucionalno sodelovanje preko kulturnih društev

Poleg gospodarskega sodelovanja v okviru transnacionalnih sorodstvenih skupin obstaja tudi institucionalno sodelovanje med kulturnimi društvi v Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Ena izmed naših sogovornic je izpostavila sodelovanje preko društva:

Ustanovljeno je bilo leta 2005 na pobudo druge generacije priseljencev. Predvsem zaradi tega, ker nismo bili zadovoljni s ponujenim programom in aktivnostmi, ki so jih nudila druga društva. Same potrebe druge generacije so bile bistveno drugačne od potreb prve generacije. Zbrala se je skupina študentov in ustanovili smo društvo. Najprej je bilo društvo namenjeno reprezentiranju kulture, projektne delu in humanitarnemu projektu. Predvsem projektom ozaveščanja, promociji bosansko-hercegovske kulture, pa tudi sodelovanju s kulturnimi institucijami v Bosni.

8 Izvozno okno, <https://www.izvoznookno.si/drzave/bosna-in-hercegovina/poslovno-sodelovanje-s-slovenijo/> (25. maj 2024).

Po podatkih Medvešek et al. (2023) je v Sloveniji registriranih 17 nevladnih organizacij (društev) bošnjaške skupnosti. Gre predvsem za kulturna in športna društva, katerih glavne dejavnosti so izobraževalne. V Sloveniji je registriranih tudi 36 nevladnih organizacij, ki zastopajo srbsko skupnost, vključno z bosanskimi Srbi. V svojem poročilu Medvešek in drugi (ibid., 222) analizirajo dejavnosti priseljskih nevladnih organizacij in ugotavljajo, da imajo te ključno vlogo pri gradnji močnih družbenih omrežij in podpornih sistemov, saj priseljence vključujejo v družbeno življenje preko društev. Ena njihovih pomembnih nalog je ohranjanje prvotne kulture in jezika priseljencev, zavzemanje za vključitev priseljskih glasov v javne razprave in oblikovanje politik ter zaščita pravic in interesov priseljencev (ibid.). To vključuje sodelovanje z državnimi organi in drugimi organizacijami pri reševanju vprašanj, kot so diskriminacija, dostop do izobraževanja in zdravstvenega varstva ter drugih izzivov, s katerimi se soočata priseljska skupnost (ibid.).

Organizacije prav tako organizirajo ali sodelujejo v dobrodelnih akcijah tako v državi gostiteljici kot tudi v državi izvora (ibid.). Medvešek et al. (2023, 223) poudarjajo, da priseljske organizacije delujejo tudi kot predstavniki svojih skupnosti v državi izvora in imajo pomembno vlogo pri vzpostavljanju stikov z institucijami in organizacijami v teh državah. Nekateri naši sogovorniki so potrdili, da aktivno sodelujejo v teh društvih, prispevajo k ohranjanju in promoviranju svoje kulture ter vzdržujejo mreže, ki se oblikujejo preko teh organizacij.

Komunikacija in sodobna tehnologija

Tehnološki preboj na področju komunikacij in potovanj je skrčil svet in pospešil nastanek transnacionalnih družbenih prostorov. Castells (1996) je že v 90. letih 20. stoletja poudaril vlogo tehnologije pri oblikovanju transnacionalnih družbenih prostorov. Trdil je, da je razvoj informacijske in komunikacijske tehnologije ljudem omogočil komunikacijo in interakcijo prek meja, kar je ustvarilo nove oblike družbene in kulturne izmenjave. Danes je komunikacija še intenzivnejša ter nove oblike družbenih in kulturnih izmenjav še bolj prisotne.

Slovenija ter Bosna in Hercegovina sta geografsko blizu, zato pogoste in cenovno ugodne letalske povezave med državama ne igrata bistvene vloge.

Vendar pa so takšne povezave ključne za ohranjanje vezi z globalno bosansko mrežo. Po besedah naših sogovornikov so njihove transnacionalne sorodstvene skupine razpršene po Evropi in po svetu. Schengenski režim in nacionalne meje v Evropi lahko predstavljajo oviro za pogoste obiske. Kljub temu pa je, kot že omenjeno, vstop Bosne in Hercegovine v vizumski liberalizacijski režim z EU leta 2010 olajšal potovanja po Evropi.

Potomci migrantov so pogosto označeni kot »digitalni domorodci« (Prensky 2001), kar pomeni, da so odrasli v obdobju, ko so digitalne tehnologije vseprisotne in integrirane v vsakdanje življenje. Zato so običajno bolj vešč in samozavestni pri uporabi komunikacijske tehnologije, kot so družbena omrežja, aplikacije za sporočanje, videoklici in elektronska pošta, v primerjavi s starši, ki so pogosto tako imenovani »digitalni priseljenci« (ibid.) in so se morali teh tehnologij naučiti kasneje v življenju. Potomci, ki so odraščali z instant sporočanjem in družbenimi omrežji, pogosto dajejo prednost hitri in neposredni komunikaciji. Uporabljajo aplikacije, kot so WhatsApp, Facebook, Messenger ali Instagram, za stik z družino in prijatelji v domovini, kjer se pogovarjajo v realnem času in si pogosteje izmenjujejo informacije kot njihovi starši, ki se pogosto še zanašajo na klasične oblike komuniciranja, kot so telefonski klici ali pisma.

Za mlajše generacije so komunikacijske tehnologije neločljiv del vsakdanjega življenja in služijo kot ključno orodje za ohranjanje vezi z državo izvora. Tehnologijo uporabljajo ne le za stik z družino in prijatelji, temveč tudi za dostop do novic, sodelovanje na kulturnih dogodkih in dejavnostih ter vključevanje v spletne skupnosti, povezane z njihovo dediščino.

V naši raziskavi smo opazili, da so bosanski potomci zelo dejavni pri ohranjanju socialnih stikov s širšo družino in prijatelji. Vsi naši sogovorniki komunicirajo s svojimi sorodniki, ki živijo bodisi v Bosni in Hercegovini bodisi drugod po Evropi (predvsem v Avstriji, Švici, Nemčiji, na Švedskem, v Združenem kraljestvu, Italiji) ter celo v ZDA in Avstraliji. Uporabljajo sodobno komunikacijsko tehnologijo in vsi potrjujejo, da jim to omogoča bolj redno komunikacijo. Najpogosteje uporabljajo aplikacije, kot so Viber, Skype, Facetime, Facebook, Messenger, pa tudi običajni telefon.

Leila je hvaležna za sodobno tehnologijo: »Ja, hvala bogu imamo danes Skype, Viber, WhatsApp ... Poleti, ko pridejo dol, če je le možno, jih grem pač pogledat v Bosno.«

Samir se spominja, kako je bilo komunicirati v preteklosti brez moderne tehnologije in aplikacij:

Je lažje. Prej tega ni bilo, bilo je vse drago. Spomnim se, da sem kartico za telefon »filal« za 500 tolarjev, samo pokličeš, pa več nimaš. Ko sem imel punco dol, sem samo »filal« telefon. Ko sem končal službo, sem šel vsak vikend dol. Ona je bila dol, jaz sem bil tukaj. S tremi ali štirimi, ki smo delali skupaj, smo se peljali z enim avtom, da smo si delili stroške. Ali pa sem se peljal enkrat z enim, drugič z drugim. Zdaj pa s temi aplikacijami se lahko bolj pogosto pogovarjaš, bolj si povezan.

Pogostost komunikacije se giblje od vsakodnevne do tedenske, mesečne ali letne. Odvisna je od bližine sorodstvenih vezi – najožji družinski člani (starši, bratje, sestre) so v pogostejšem stiku kot širša družina. Prav tako tesni prijatelji bolj redno komunicirajo. Amila, ki je pred leti prestala operacijo hrbtenice in bila štiri mesece negibljiva, se spominja: »Povem, da me je žlahta od daleč pa od blizu povprek klicala. To je pa res, če je kaj veselega, se kliče, če je kaj tko, vsi kličejo, in sem majčkeno imela stike, ko sem bila bolna. Očitno je za operacijo moja mama povedala sestri, sestra svojim otrokom.«

Komunikacija s starejšimi generacijami poteka še vedno preko tradicionalnih medijev: »Ja, po telefonu. Dve leti nazaj, ko je bila mama še živa, sem kupila laptop, ker sem imela tudi doma skype, da bi se lahko videli s pokojno mamo, zdaj pa z mojo taščo, pa ni bilo interesa, da bi se oni s to škatlo ubadali,« pravi Amila.

Geografska bližina Slovenije in Bosne in Hercegovine omogoča pogosto mobilnost in obiske, kar krepi družinske vezi. Večina naših sogovornikov je v otroštvu pogosteje obiskovala BiH kot danes. Kljub temu nekateri še vedno obiskujejo sorodnike in prijatelje vsako leto, običajno enkrat letno. Nekateri imajo v BiH tudi hiše in tja hodijo pogosteje ter za daljše obdobje. Ko sorodniki iz Evrope potujejo v Bosno, pogosto potujejo skozi Slovenijo in se ustavijo pri njih.

Na splošno, čeprav tako potomci kot njihovi starši uporabljajo komunikacijsko tehnologijo za ohranjanje stikov z izvorno državo, se način in stopnja vključenosti teh tehnologij v njihovo življenje med generacijami močno razlikujeta – zaradi generacijskih, kulturnih in tehnoloških razlik.

Na podlagi naše kvalitativne raziskave lahko povzamemo tri glavne ugotovitve. Potomci bosanskih migrantov v Sloveniji so del širšega omrežja bosanskih migrantov po svetu. Redno komunicirajo med seboj in pomagajo drugim članom omrežja, kadar je to potrebno. Recipročnost se uresničuje predvsem znotraj transnacionalnih sorodstvenih skupin. Naši sogovorniki omenjajo pomoč drugim članom sorodstvene skupine, ki želijo emigrirati iz Bosne in Hercegovine – pomagajo jim z informacijami in finančno podporo. Zaznali smo tudi podjetniške aktivnosti znotraj teh skupin. Glavna oblika institucionalnega transnacionalnega sodelovanja poteka preko kulturnih društev, kjer tudi potomci igrajo aktivno vlogo.

Zaključek

Oblikovanje in pomen transnacionalnih družbenih prostorov v kontekstu migracij je postalo pomembno področje raziskovanja. Priseljenci pogosto vzpostavljajo mreže in ohranjajo povezave z državami izvora, kar vodi v nastanek družbenih prostorov, ki presegajo nacionalne meje. Slovenija, ki je v zadnjih desetletjih doživela opazen porast migracij, predstavlja zanimiv primer za proučevanje razvoja transnacionalnih družbenih prostorov med priseljenci. Prispevek obravnava potomce priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji ter oblikovanje transnacionalnih družbenih prostorov.

Značilnosti transnacionalnih vzorcev mobilnosti so se izraziteje pojavile po razpadu Jugoslavije. Prva generacija priseljencev iz 60. in 70. let prejšnjega stoletja je bila notranje migracijsko aktivna in je razvila obsežne mreže, predvsem s člani širše družine, pa tudi s pripadniki lokalnih skupnosti, iz katerih so se izselili. Čeprav takrat še niso imeli sodobne telekomunikacijske tehnologije, kot jo poznamo danes, so ohranjali tesne stike s širšim migrantskim in nemigrantskim omrežjem.

V naši kvalitativni raziskavi smo ugotovili, da potomci bosanskih migrantov v Sloveniji sodelujejo v transnacionalnih dejavnostih znotraj svojih transnacionalnih sorodstvenih skupin, kjer uresničujejo načelo recipročnosti s socialno in finančno pomočjo članom skupine. Poleg tega smo zaznali prisotnost dejavnosti v okviru transnacionalnih krogotokov, kar pomeni, da obstajajo podjetniške povezave med potomci v Sloveniji in poslovno skupnostjo v Bosni in Hercegovini, kjer izkoriščajo svoje prednosti poznavanja obeh držav, kot so jezik in družbene vezi. Za to podro-

čje predlagamo dodatne raziskave, saj nismo zbrali dovolj podatkov za poglobljeno analizo.

Zaznali smo tudi pomembno sodelovanje med kulturnimi društvi etničnih skupnosti v Sloveniji in organizacijami v Bosni in Hercegovini, zlasti na področju kulture. Ta društva pa ne delujejo zgolj kulturno, temveč tudi kot predstavniki svojih skupnosti v Sloveniji, pri čemer imajo pomembno vlogo pri vzpostavljanju stikov z institucijami in organizacijami v Bosni in Hercegovini. Tudi to področje zahteva nadaljnje raziskovanje za boljše razumevanje institucionalnega sodelovanja.

Eden izmed raziskovalnih poudarkov je bil način komunikacije v transnacionalnih omrežjih. Napredek na področju komunikacijske tehnologije je omogočil širitev teh prostorov v širša migrantska omrežja, ki vključujejo tako ožje kot širše sorodstvo po vsem svetu. Potomci migrantov so odraščali v obdobju digitalnih tehnologij in so zato večji uporabniki orodij, kot so družbena omrežja in aplikacije za sporočanje. Raje imajo hitro komunikacijo prek platform, kot sta WhatsApp in Facebook Messenger, za razliko od staršev, ki pogosto še vedno uporabljajo bolj tradicionalne oblike, kot so telefonski klici. Za mlajše generacije so te tehnologije neločljivo povezane z vsakdanjim življenjem, saj jim omogočajo ohranjanje vezi s transnacionalnimi sorodstvenimi skupinami, dostop do novic, sodelovanje na kulturnih dogodkih in vključevanje v spletne skupnosti, povezane z njihovo dediščino.

Kljub močni integraciji v slovensko družbo večina naših sogovornikov ohranja močno vez s svojimi predniki in koreninami. Izražajo globoko spoštovanje do tradicij, običajev in družbenih vezi z Bosno in Hercegovino. Izvajajo dejavnosti, ki so značilne za transnacionalne družbene prostore, kot so recipročnost (finančna in socialna pomoč članom sorodstvenih skupin), izkoriščanje prednosti poznavanje obeh kultur kot podjetniki in sodelovanje v omrežjih, ki imajo institucionalne vezi z Bosno in Hercegovino.

Bibliografija

- Babić, Bojana. 2013. The migration–development nexus in Bosnia and Herzegovina: Center for Local Development and Diaspora seen ‘from below’. *Southeast European and Black Sea Studies* 13(2): 211–225.
- Basch, Linda, Nina Glick Schiller in Cristina Szanton Blanc. 1994. *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne: Gordon and Breach.

- Božić, Saša in Simona Kuti. 2016. New international borders – old social spaces: Transnational migrant networks beyond post-socialist Croatia. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 41(4): 409–426.
- Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Cukut Krilić, Sanja. 2009. *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Čudić, Bojan, David Hazemali, Matjaž Klemenčič in Jernej Zupančič. 2023. From Bosnia and Herzegovina to China in the 21st Century: A Case Study of Personal Migration Histories. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 25(4): 700–717.
- Dimova, Ralitzia in François-Charles Wolff. 2015. Remittances and Chain Migration: Longitudinal Evidence from Bosnia and Herzegovina. *The Journal of Development Studies* 51(5): 554–568.
- Emirhafizović, Mirza, Emina Ćosić, Amer Osmić in Valida Repovac – Pašić. 2013. *Migracije iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH.
- Faist, Thomas 2000. Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies* 23(2): 189–222.
- Faist, Thomas. 1998. *International Migration and Transnational Social Spaces: Their Evolution, Significance and Future Prospects (InIIS-Arbeitspapiere, 9)*. Bremen: Universität Bremen, Institut für Interkulturelle und Internationale Studien (InIIS). Dostopno na: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-67155-2> (15. april 2025).
- Gornik, Barbara. 2020. The Principles of Child-Centred Migrant Integration Policy: Conclusions from the Literature. *Annales: Series historia et sociologia* 30(4): 531–542.
- Josipovič, Damir in Janja Žitnik Serafin. 2006. *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Kržišnik Bukić, Vera, ur. 2014. *Kdo so narodne manjšine v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji.
- Kržišnik Bukić, Vera. 2010. Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Sloveniji po 2. svetovni vojni: Migracije in slovenski prostor od antike do danes. *Zgodovinski časopis* 39: 502–525.
- Kurekova, Lucia. 2010. *Theories of migration: Critical review in the context of the EU east-west flows*. Firenze: Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute. Dostopno na: <https://cadmus.eui.eu/entities/publication/1a8b3d30-3912-50d7-9d2b-f9e07496ede4> (15. april 2025)
- Maguire, Moira in Brid Delahunt. 2017. Doing a thematic analysis: A practical, step-by-step guide for learning and teaching scholars. *All Ireland Journal of Higher Education* 9(3): 3351–3365.
- Malačič, Janez. 2008. Imigracije in trg dela v Sloveniji: Od priseljevanja sohrzavljanov do zaposlovanja tujcev. *Naše gospodarstvo* 54(1–2): 45–53.
- Malačič, Janez. 2010. Zaposlovanje tujcev in imigracije v Sloveniji. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukić in Milan Bufon, 83–96. Koper: Založba Annales.
- Medarić, Zorana. 2024. Vključevanje priseljenskih otrok in jezik v slovenskih šolah. *Monitor ISH* 26(2): 60–86.

- Medvešek, Mojca, Romana Bešter in Janez Pirc. 2023. Priseljenske organizacije v Sloveniji. V *Raznolikost v raziskovanju etničnosti*, ur. Sonja Novak Lukanović in Barbara Riman, 193–235. Dostopno na: <https://inv.si/wp-content/uploads/2024/09/INV-RAZNOLIKOST-v-raziskovanju-etnicnosti-izbrani-pogledi-III-160x240-zakljucena-part-8.pdf> (28. maj 2025).
- Mežnarič, Silva. 1986. *Bosanci: A kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS, Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Morokvasić, Mirjana. 2008. *Crossing Borders and Shifting Boundaries of Belonging in Post-Wall Europe: A Gender Lens*. Dostopno na: http://lastradainternational.org/lssidocs/MMorokvasic_Crossingbordersandshiftingboundaries.pdf (10. junij 2023).
- PISRS. 2024. Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. Dostopno na: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO8922> (29. marec 2024)
- Prensky, Marc. 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon* 9(5): 1–6.
- Savić-Bojanić, Maja in Jana Jevtić. 2022. Solidarity or Crisis? How Personal Migration Experiences Shape Popular Perception on Forced Immigrants in Bosnia and Herzegovina? *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24(3): 503–519.
- Sedmak, Mateja. 2018. Identities and belongings of »second-generation migrant women«. *Dve domovini* 48: 163–182.